

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ШЕВЧЕНКОВА ВІЗІЯ ПОЛЬЩІ:
ЩО ЗМІНИЛОСЬ ПІСЛЯ 1848

Бакалаврська робота
студентки 4 курсу
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
спеціальності 035 «Філологія»
спеціалізації 035.01 «українська
мова і література»
Булгакової Єлизавети Дмитрівни

Науковий керівник:
Ісіченко Юрій Андрійович
(архиєпископ Ігор)
доктор філологічних наук
професор

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ВІЗІЇ ПОЕТА ТА ЇХНІ ІНТЕРПРИТАЦІЇ

1.1. Польські мотиви в творчості Т. Шевченка як предмет досліджень

1.2. Методологічні перспективи реінтерпретації творів Т. Шевченка на польські мотиви.

РОЗДІЛ 2. ВІЗІЇ ПОЛЬЩІ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПРИКЛАДІ ПОЕМИ «ГАЙДАМАКИ»

2.1. Історичні підґрунтя сюжету поеми «Гайдамаки»

2.2. Моральні та фізичні протистояння між персонажами поеми: гайдамаки і

конфедерати

2.3. Художнє втілення етичних позицій Т. Шевченка стосовно міжнаціонального конфлікту

РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛА І НАСЛІДКИ ПЕРЕУС ВІДОМЛЕННЯ ТАРАСОМ

ШЕВЧЕНКОМ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Зустрічі на засланні. Польські друзі Т. Шевченка

3.2. Вірш «Полякам» («Ще як були ми козаками») як маніфестація змін?

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Актуальність теми дослідження визначається тим, що абсолютно кожна нація, що визначилась чимось у світі, на переконання Г. Гегеля, має такі «абсолютно перші Книги», в які пронизані концентрацією споконвічного духу народу, ці пам'ятки - не що інше, як основи національної свідомості. Можна беззаперечно стверджувати, що для українського народу такою книгою є «Кобзар» Т. Г. Шевченка, звернення до творчої спадщини якого нині є надзвичайно важливим в сучасних умовах незламності, захисту Української держави, вибудовування національної ідентичності, усвідомлення своєї ролі у світовому соціокультурному процесі. Варто зазначити, що Тарас Григорович зумів, як ніхто до та й після нього, виразити не тільки душу українського народу, але й зміг досягнути рішення проблем вселюдського масштабу. Тараса Григоровича можна вважати актуальним у будь-які не тільки тому, що вічні і потрібні теперішній людині його ідеали, глибина і краса його творчості, він є популярним через надзвичайно важливі та тяжкі часи для нашої держави, та всього світу в цілому, що досі не звільнилися від багатьох негараздів, що їх зацентувало у XIX сторіччі його слово.

Тарас Григорович Шевченко ставився з повагою до Польської держави, на противагу до його відношення до Московії (Російської імперії). Події останніх восьми років, війна розпочата Росією на території України, анексія Криму та окупація значної частини українських земель, дозволила по-новому зрозуміти пророчі слова Шевченка, котрий у власних візіях, стверджував, що незважаючи на всі негаразди, перипетії та війни, український і польський, народи є братами і можуть мати спільну історію.

Також вважаємо за необхідне сказати, що у різних працях дослідників творчості Т. Шевченка аналізуються його окремі категорії, концепти, поняття, але комплексного дослідження, що розкриває особливості візій Польської держави у творчості Тараса Шевченка на сьогоднішній день відсутнє, саме тому тема нашої роботи є важливою, а її актуальність не викликає сумніву.

Мета нашого дослідження – здійснити аналіз зміни бачення Польщі у творчості Тараса Шевченка після 1848 року.

Відповідно до мети, нами були визначені такі **завдання** дослідження:

- провести теоретичне дослідження феномену польських мотивів у творчості Т. Шевченка;
- охарактеризувати історичні підгрунття сюжету поеми «Гайдамаки» ;
- показати моральні та фізичні протистояння між персонажами поеми:
- гайдамаки і конфедерати;
- виокремити художнє втілення етичних позицій Т. Шевченка стосовно
- міжнаціонального конфлікту;
- пояснити феномен переусвідомлення Тарасом Шевченком міжнаціональних конфліктів на прикладі його творчості.

Об'єкт дослідження – це поетичний доробок Т. Шевченка: епістолярій, щоденникові записи та малярська спадщина митця, допомагають нам досягнути поставленої мети дослідження.

Предмет дослідження – ставлення Т. Шевченка до поляків і Польської держави.

Методологічною основою дослідження стали праці у галузі філософського шевченкознавства продовжувалися також і у працях діаспорних дослідників, таких як Л. Плющ, В. Ящун, Ю. Луцький, Г. Грабович, О. Кульчицький, І. Фізер, Д. Козій, Ю. Шерех, Б. Рубчак. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити праці О. Забужко, І. Дзюби, Ю. Барабаша, Д. Наливайка, В. Мовчанюка, В. Яременка, Є. Нахліка, В. Пахаренка, Е. Соловей та інших науковців. У межах філософського шевченкознавства варто відмітити науковців, що розглядали проблеми філософського світогляду поета: І. Фізер, Е. Соловей; міфологічні особливості у спадщині творця: О. Забужко, Г. Грабович; християнські та язичницькі засади у творчості Шевченка: Л. Плющ, В. Діброва, Є.Сверстюк, А. Колодний; питання історіософії: Ю. Барабаш, основи

теософії у творчій діяльності: О. Забужко; проблема зла: В. Пахаренко, О. Забужко Г. Грабович, Л. Плющ.

Методи дослідження. Найбільш оптимальними методами роботи дослідження стали герменевтичний та текстологічний, що були застосовані нами «для аналізу епістолярію, творів, щоденникових записів Шевченка. Компаративний метод був використаний при класифікації основних ідей філософського й нефілософського шевченкознавства; для аналізу соціально-історичних умов та культурної традиції був застосований конкретно-історичний метод. Теоретичну базу роботи складають також праці з методології історико-філософського дослідження вітчизняних та зарубіжних фахівців з обраної проблеми дослідження.» [17]

Практичне значення дослідження. Концептуальний та фактологічний матеріал нашого дослідження може бути використаним у навчальному процесі здобувачів середньої освіти та вчителів при підготовці до уроків з української мови, літератури, історії, також результати нашого дослідження можуть бути застосованими студентами та викладачами вузів при підготовці до лекційних та практичних занять з курсів: «Історія української літератури», «Історія української філософської думки», «Етика, естетика». Структура дослідження, є чіткою, наша магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на сім підрозділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ВІЗІЇ ПОЕТА ТА ЇХНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

1.1. Польські мотиви в творчості Т. Шевченка як предмет досліджень

Тарас Шевченко, видатний український поет і художник, був одним з перших українських письменників, який використовував мотиви та символіку польської культури в своїй творчості. Творчість Т. Шевченка завжди була важливою для вивчення історії та культури українського народу, а також для дослідження життя та творчості самого митця. Зараз, з проголошенням незалежності України, вивчення творчості Шевченка стало ще важливішим, і відбувається наукова робота, щоб краще зрозуміти його внесок у культуру та історію України і світу. Ці мотиви стали особливо помітними в його творчості після того, як він був засуджений до каторги в Сибіру, де знайомився з польською літературою і культурою.

Польські мотиви в творчості Шевченка можна розглядати як предмет досліджень у різних аспектах. Наприклад, можна досліджувати, як використання польських мотивів вплинуло на створення української національної ідентичності в творчості Шевченка. Можна також досліджувати, як використання польських мотивів було сприйнято українською та польською аудиторіями, а також як воно сприяло розвитку культурних зв'язків між Україною та Польщею.

Також можна досліджувати, як польські мотиви відображаються у творчості інших українських письменників того часу, і який вплив це мало на формування української культурної традиції.

За словами В. Яременка, Шевченкове сприйняття історії Польщі та Росії перетинаються з історією України і являють собою певну особливість його історіософії у порівняльному аспекті. «Ляхи були – усе взяли, /Кров повипивали, /А москалі і світ Божий /В путо закували» [22]. «Поет виявляв велику зацікавленість ситуацією в Польщі на тлі зародження українського козацтва. В «Гайдамаках» він з'ясовує мотиви і обставини появи магнатсько-аристократичної республіки, її перетворення в шляхетську

державу, вказує на реформаторську діяльність Станіслава II Августа Понятовського з метою зміцнення держави» [9, с.132].

«І. Дзюба вважає, що підвищена зацікавленість польським аспектом зумовлювалась не лише українсько-польськими взаєминами, але й несправедливістю імперської політики щодо поляків, «отруєних католицизмом», і названих «зрадниками» слов'янства. Водночас у вірші «Полякам» поет звертається до часів, які передували унії 1596 р.: «...Братались з вольними ляхами /Пишались вольними степами». В основі вірша «Сичі» лежить антифеодальний рух польських і українських селян у Галичині 1846 р., використаний австрійським урядом проти для придушення національно-визвольної боротьби шляхти. Поет однозначно закликав до національної єдності як неодмінної умови визволення, здобуття волі й справедливості» [15, с.146].

У "Інтродукції" до "Гайдамаків", Т. Шевченко коротко описав історичні події Коліївщини та створив образ історичної Польщі, викладаючи свої особисті погляди. Ці погляди відповідали тодішній історичній картині Речі Посполитій і були прийняті багатьма тогочасними істориками. У своїй роботі Шевченко намагався не використовувати історіософський суб'єктивізм, а висловлювати свої думки про історію Польщі в об'єктивний спосіб. Теза, викладена в «Передмові»: «нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря слав'янська земля» — абсолютно не пов'язана з ідеєю слов'янської федерації. «Слов'янська земля» виступає збірним поняттям і ототожнювати її з поняттям «слов'яни, зібрані до купи» не є доречним. Вказівка на землеробсько-осілий характер слов'янської ойкумени («покрита житом-пшеницею») звертає увагу на те, що мова йде про території слов'янського народу, що є природою та історією, чи Богом визначеними та на які не варто навіть невільно зазіхати будь-кому, в тому числі й іншому слов'янському народові, як це було в стосунках між поляками, українцями та росіянами» [2, с.53].

Для Тараса Шевченка, як українця XIX ст., який хотів підкреслити українську ідентичність, головною формулою розділення на своє і чуже могла бути лише бінарна структура "Україна - Москва". Однак, як відзначив Юрій Барабаш, один з об'єктів цієї бінарної структури подвійний - "Україна - Москва/Польща". За основу Шевченкового сприйняття історії Польщі та її взаємозв'язку з історією України не можна не зауважити, що його історіографія професійно й структуровано складена й порівняльна - як у часовому, так і в просторовому вимірі, і спрямована на розуміння та вирішення найскладніших сучасних конфліктів.

Один з основних мотивів, які використовував Шевченко, - це тема повстання. Україна та Польща відомі своєю столітньою боротьбою за незалежність та вільну владу, і ця тема відображається в багатьох творах Шевченка. Він часто порівнював повстання українського народу з повстаннями поляків, зокрема з Новою волею та Польським повстанням 1830-1831 років. У його поезії зустрічаються герої, що боролися за свободу своєї нації, такі як Костюшко та Калинович у поемі "Гайдамаки", чи повстанці Польської республіки у поемі "Кавказ". У деяких віршах, наприклад, "Минає літо, минає" та "У всякого своя доля", він описує війну та боротьбу за свободу з болем і тугою. Він використовував мотиви польських повстань, щоб донести своє переконання про необхідність боротьби за свободу. У творчості Шевченка тема повстання є важливою не лише з польської перспективи, а й в контексті української історії. Вона допомагає краще зрозуміти складну історію України та її боротьбу за волю та незалежність, а також підкреслює важливість національної єдності та солідарності у боротьбі за свободу.

Інший мотив, який часто зустрічається в творчості Шевченка, - це мотив "музики". Він описує музику як невимовну силу, яка може об'єднувати народи та культури, і часто використовує польську музику як приклад такої об'єднуючої сили. У своїх листах Шевченко згадував про музику Фредеріка Шопена, який був польським композитором, та він також

використовував мотиви польських народних пісень у своїх творах. У багатьох його творах можна знайти згадки про польську музику та її вплив на українську культуру. У творі "Катерина" музика символізує щастя і радість, а також нагадує про традиції та культуру польських шляхтичів. У "Кобзарі" також є багато відсилань до польської музики, особливо у піснях про козаків, які грали на скрипках та гуртках. У цих піснях музика є символом свободи та національної гідності, а також поєднує українську та польську культури. Таким чином, мотив музики у творчості Шевченка можна розглядати як символічну співвіднесеність між українською та польською культурами.

Також варто згадати, що польські мотиви були важливим елементом мистецької творчості Шевченка. Він вивчав польську мистецьку традицію і використовував польський стиль в своїх картинних полотнах. Наприклад, його полотна "Княжна", "Богдан Хмельницький" та "Тарас на камені" мають польські елементи у своїй композиції та стилістиці.

Знайомства із поляками відбувалися у житті Т. Шевченка ще з років навчання в Академії мистецтв. Серед його знайомих необхідно виокремити таких, як: Ф. Гусаковський, Р. Жуковський, Р. Подберезький-Друцький тощо. Митець був захоплений поезією А. Міцкевича та навіть робив спроби у її перекладі; був ознайомлений із творами польських поетів т. зв. «української школи»: А. Мальчевського, Ю. Залеського, С. Гощинського тощо. Це виражено у ранніх творах митця з історичної тематики. Однією із високо оцінених Т. Шевченком робіт виступає поема Ю. Залеського «Przenajświętsza rodzina», яка за словами І. Франка є «найчистішим хрусталем фантазії». Окрім того, відоме листування Т. Шевченка із польським поетом, частина цього епістолярію була опублікована [12, с. 157].

Тарас Шевченко дуже цікавився історією Польщі і завжди намагався дізнатися про неї більше. У своїй поемі "Гайдамаки" він зобразив загальну історію Польщі, а також історію окремих людей, які з нею пов'язані. Його опис був дуже суб'єктивним і написаним з гострим сарказмом, але він досить точно відображав сучасну картину стану Речі Посполитої, яку можна знайти в

історичних дослідженнях. Він вважав, що історія має важливе значення для народу, і наші народні стани можуть залежати від того, як ми розуміємо історію.

«Саме у ставленні до історії Польщі Т. Шевченко яскраво демонстрував готовність долати неунікного порогу історіософського суб'єктивізму. Узагалі, оскільки в шевченкових екскурсах у минуле майже завжди присутній оціночний елемент, і зміна кута зору на певні події, можна висловити припущення: він міг погоджуватися з Й. Гете, який вказував на потребу періодичного «переписування світової історії» з «появою нових поглядів» (а не лише фактів), та міг вважати, що «позиційна орієнтація є конститутивним елементом історичного пізнання». [4, с.73].

Високу оцінку Шевченковій творчості заслужено дають поляки, називаючи автора «пророком, що тримає лютю й співає народові його власну рідну пісню». Так, поет Леонард Совінський у своїй книзі підкреслював: «Велика це людина – Тарас Шевченко, велика вже сама собою, ще вища величию дум мільйонів, що знайшли свій вияв у натхненній його пісні...». [60]

Тарас Шевченко був дуже мудрою людиною і залишив багато важливих творів про історію України та інших народів. Його ідеї є актуальними й сьогодні і вони допомагають зрозуміти історію краще. Його твори є дуже важливим джерелом інформації про його думки та справляють вплив на українську історичну науку і національні традиції. Ці твори надихають і мотивують багато людей, включаючи молодих істориків, і допомагають підвищити національну свідомість.

1.2.Методологічні перспективи реінтерпретації творів Т. Шевченка на польські мотиви

У середині 19-го століття в польській літературі відбулося зрушення, коли почали знайомитися з творчістю Тараса Шевченка. Перша книга про нього була написана в 1865 році. З того часу з'явилися багато книг, які описують життя і творчість Шевченка, а також праці, які аналізують його поезію. Також було багато перекладів Шевченкових творів на польську мову, і серед перекладачів були як польські, так і українські письменники.

У повоєнний період польське шевченкознавство представляють праці чотирьох видатних літературознавців – Мар'яна Якубця, Стефана Козака, Володимира Починайла та Володимира Мокрого, які своїми непересічними науковими дослідженнями зробили неабиякий внесок у розвиток польського та світового шевченкознавства [2, с.76].

Багато польських дослідників, починаючи з Другої світової війни і до початку ХХІ століття, вивчали творчість Шевченка. У другій половині ХХ століття була плеяда видатних літературознавців, які працювали над вивченням і популяризацією творчості Шевченка та виходили на новий рівень порівняно з розвідками попередніх років. Ця робота була зосереджена на перекладах, критичних, літературознавчих, мовознавчих, мистецтвознавчих та історичних дослідженнях, і сформувала сучасне обличчя польського шевченкознавства.

Необхідно зазначити, що на початку Другої світової війни радянська влада використовувала Шевченкове ім'я з ідеологічною метою, особливо на землях, приєднаних до СРСР відповідно до пакту Молотова–Ріббентропа. У новоствореній польськомовній газеті «Czerwony sztandar» («Червоний штандарт», 1939–1941, 1944–1950) публікували свої статті як польські, так і українські радянські автори, серед яких були Максим Рильський, Арон Тростянецький, Тарас Мигал та ін. На шпальтах видання часто з'являлися і матеріали про Тараса Шевченка. Символічно, що на сторінках іншого політично заангажованого часопису «Nowe widnokręgi» («Нові обрії», № 3,

1941р., орган Спілки радянських письменників) до 80-х роковин смерті Шевченка побачили світ переклади його творів та досліджень Івана Франка й Марієтти Шагінян [15, с.311].

Таким чином, у польському шевченкознавстві, яке базувалося на радянській ідеології, почалися нові часи, що тривали до кінця 80-х років. У Польщі стали традиційними святкування Днів української культури та дат, пов'язаних із Шевченком, що підвищило популярність Великого Кобзаря. Також було створено наукові школи шевченкознавства, до яких долучилися вчені Мар'ян Якубець, Стефан Козак, Володимир Починайло та Володимир Мокрий. Вони досліджували різні аспекти творчості Шевченка, використовуючи різні методики. Багато праць, написаних цими дослідниками, були призначені для широкого загалу і допомагали зрозуміти творчість Шевченка та його складну долю.

Більшість авторів вважали за необхідне детально описати життєвий шлях Т. Шевченка, звертаючи особливу увагу на його заслання і зв'язки із польськими товаришами по недолі. Першими популяризаторами творчості українського поета у Польщі були А. Гожалчинський, В. Сирокомля та П. Свенцицький, які походили з України та здобували освіту в Університеті св. Володимира (що знаменно, саме в університетській друкарні 1862 року – невдовзі після смерті Т. Шевченка – був надрукований збірник вибраних поезій Кобзаря, переклад яких польською здійснив А. Гожалчинський). Згадані письменники (як і Л. Совінський) стали першими інтерпретаторами поезій Шевченка, намагались наблизити творчість українського митця до польського читача (можливо, не завжди вдало, але зроблене ними заслуговує на пошану) [1, с.32].

Незважаючи на те, як поляки цікавилися творчістю Шевченка, деякі вчені не дуже сприймали його творчість, особливо поему "Гайдамаки", яку вважали ненависницькою до польської нації і Польщі в цілому. Першим борцем з такими поглядами був А. Гожалчинський. Винятковим явищем (і не лише у польському літературознавстві) можна вважати першу

шевченкознавчу монографію «Тарас Шевченко. Його життя та твори», яку опублікував Гвідо Баттаглія у 1865 році. Серед дослідників творчої спадщини Тараса Шевченка цього періоду були А. К. Блаховський, Ф. Р. Гавронський і, передусім, Еліза Ожешко та Стефан Жеромський. Порівняльний характер мала видана українською мовою праця «Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка» (1892) Осипа Третьяка, в минулому студента Університету св. Володимира, а на той час — професора Ягеллонського університету» [67, с.25].

Значний внесок у розвиток польського шевченкознавства першої половини ХХ століття зробили й українці, зокрема Володимир Гнатюк, Євген Маланюк, Павло Зайцев, Богдан Лепкий та Лука Луців. Однак існували вчені, які відстоювали творчість Шевченка, зокрема Гвідо Баттаглія, Еліза Ожешко та Стефан Жеромський.

У 20-му столітті польські дослідники продовжували вивчати творчість Тараса Шевченка. Вони написали багато наукових і науково-популярних статей про нього. Трьох польських дослідників - Мар'яна Якубець, Стефана Козака і Володимира Мокрого можна вважати основними постатями польського шевченкознавства у післявоєнний період. Їхні праці про Шевченка показують, що вони мали глибокий інтерес і зосередженість на вивченні постаті цього видатного українського поета і художника. Хоча деякі з їхніх інтерпретацій можуть бути потребують уточнення, вони все ж робили вагомий внесок у світове шевченкознавство та передавали правдивий образ Кобзаря польському читачеві.

М. Якубець певний час редагував відомий журнал «Slaviaorientalis». Його наукові інтереси стосувалися передусім української, російської та південнослов'янських літератур та фольклору. У статті «Шевченко среди поляков» (1964), адресованій російському читачеві, Мар'ян Якубець докладно зупинився на тому, хто із представників польського суспільства оточував Тараса Шевченка в різні роки його життя і як це вплинуло на його творчість. Він також представив основні лінії сприйняття творчості українського поета у

польському середовищі, увиразнивши, зокрема, найважливіші факти перекладацької і наукової рецепції Кобзаря у Польщі [32, с.15].

Саме тут Мар'ян Якубець зробив певні уточнення до співпраці Тараса Шевченка із Леонардом Демським, Зигмунтом Сераковським і Юзефом Богданом Залеським, одночасно відзначивши певний вплив українського Кобзаря на таких польських письменників, як Едвард Желіговський (Антоні Сова), Леонард Совінський, Владислав Сирокомля. Не менш важливими були й інші його фактографічні уточнення. Так, він навів думку із щоденника Якуба Ятовта-Гордона, який був знайомий із українським поетом на засланні, де зафіксовано твердження про те, що найбільшою мрією Кобзаря була незалежність України, яку можна було здобути тільки через революцію. Він також «розшифрував» криптонім В. М., яким була підписана стаття, надрукована у «Дзенніку літерацкому» (1861), стверджуючи, що її автор – редактор польського часопису В. Малецький. Дослідник розкрив і криптонім Я. Л. (тобто Ян Лям) до статті «Ще одне слово про Шевченка» («Дзеннік літерацкі», 1863), в якій автор, «позбавляючи великого Кобзаря права називатись великим поетом та національним пророком», все ж бачив у Шевченкові одностудця в боротьбі проти царського самодержавства, «що робить музу Тараса Шевченка близькою» полякам. Я. Лям вважав, що саме цими безцінними рисами Т. Шевченко суголосний поезії Міцкевича, Словацького, Красінського, бо його думка «співзвучна нашій скарзі, а тому ми повторюємо: марно намагатися зробити з Шевченка апостола ворожої нам ідеї: хай ця ідея набере виразні форми, і ми побачимо, як вона стане ланкою міцнішою, ніж урочисті угоди й старовинні традиції». М. Якубець розшукав у бібліотеці Ягеллонського університету (Краків, архів Юзефа Ігнаци Крашевського) лист Броніслава Залеського, де йшлося про друкування поеми «Марія» в одному з польських журналів; відповідаючи на лист Ю. Крашевського, Б. Залеський стверджував, що Т. Шевченко «ненавидів царський уряд і високих церковних ієрархів» [15, с.314].

Мар'ян Якубець створив книжку про Тараса Шевченка, де описав його життя і творчість. Він стверджував, що Шевченко був важливим поетом для українців і зробив багато для свого народу. Шевченко був також художником і писав книжки. Якубець вважав, що Шевченко був дуже талановитим і говорив, що його можна порівняти з великими польськими письменниками. На жаль, Якубець не опублікував свою передмову окремою книжкою, бо вона була дуже повною і правдивою.

Отже, Мар'ян Якубець в своїй праці описав твори Тараса Шевченка з різних періодів, систематизувавши їх за жанрами, тематикою, мотивами та героями. Він також дослідив питання віршування, мови та стилю поета. У заключній частині праці "Боротьба за поетичну спадщину Шевченка", автор дослідив рецепцію творчості Шевченка в польському суспільстві та представив переклади Кобзаря на польську мову, давши об'єктивну критичну оцінку праць польських шевченкознавців. У своїй рецензії "Шевченко пригнічений", Єжи Єнджеєвич критикує автора за недостатню увагу до нових польських перекладів, проте "Вибрані поезії" були високо оцінені як польськими, так і українськими літературознавцями. Книга містить 112 перекладів творів Шевченка від поетів різних поколінь. Мар'ян Якубець не лише оцінив адекватність перекладу, але й інформував про всі інші польські переклади одного й того ж твору та подав їхні оригінальні назви. [32, с.18].

Творчість польського письменника, перекладача та літературознавця Єжи Єнджеєвича займає особливе місце в рецепції Тараса Шевченка у Польщі. Єдність ідей українського митця та представників польської інтелігенції, особливо щодо необхідності реформувати тогочасне суспільство, була відзначена Єнджеєвичем у його романі "Noc euokraínskie, alborodowódgeniusza" ("Українські ночі, або Родовід генія"), який вперше був опублікований у Варшаві у 1966 році та перевиданий у 1970 році.

Найновіше компаративістичне дослідження на основі постколоніальної методології – «Україна і романтична уява. «Срібний сон Саломеї» Юліуша Словацького і «Гайдамаки» Тараса Шевченка у постколоніальній

перспективі» (Жешув, 2013) — опублікував німецький славіст Альфред Галль. Учений зіставляє образи Коліївщини в цих творах і доходить висновку, що обидва поети через свої тексти намагалися по-новому переписати національну пам'ять. Словацький переформулював шляхетське бачення Коліївщини, шукаючи нове місце для України в рамках домінантної польської культури, а Шевченко своєю ворожістю до всього польського «мав на меті створити українську самосвідомість, яка має вибороти собі власну позицію, відмінну від гегемонної культури польської шляхти» [17, с.226].

Процес вивчення спадщини Тараса Шевченка польськими літературознавцями, мовознавцями і перекладачами продовжується і нині, що підтверджує останнє видання "Вибраних поезій" (Люблін, 2013) з передмовою Альберта Новацького, який написав її разом з Дагмарою Новацькою на тлі сучасної неприхильності літературознавства до біографічного підходу як наукової методології. Автори відзначають важливість врахування біографічного контексту при аналізі творчості Кобзаря. Окреслено основні риси біографії Шевченка та наголошено на його значенні для розвитку української мови як засобу міжнаціонального спілкування. Дослідники вважають, що це один з найважливіших внесків Шевченка у благо нації. При цьому кондентовано викладено найважливіші аспекти творчості поета на основі попередніх досліджень польських та українських вчених.

РОЗДІЛ 2. ВІЗІЇ ПОЛЬЩІ В ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПРИКЛАДІ ПОЕМИ «ГАЙДАМАКИ»

2.1. Історичні підґрунтя сюжету поеми «Гайдамаки»

Дослідники творчості Тараса Шевченка чимало уваги приділяють з'ясуванню питання: якою мірою поет володів історичними, філософськими й взагалі науковими знаннями, наскільки був освіченою людиною. Адже в дитячі та юнацькі роки поет був кріпаком і не мав можливості отримати достатню загальну освіту. Іноді ця остання обставина стає предметом різноманітних домислів, спекулятивних, недоброзичливих, необ'єктивних “розмірковувань” і тверджень. Вони побутували ще за Шевченкового життя, але надто широко почали експлуатуватися після його кончини, та й нині експлуатуються сучасними постмодерними «шевченкознавцями» та відвертими шевченкофобами [14, с.35].

Варто зазначити, що Тарас Шевченко є центральною постаттю українського літературного процесу ХІХ ст. Значення його творчості важко переоцінити, адже саме він закарбував в українській літературі загальнолюдські цінності та підніс їх до передового високоідейного світового рівня. Необхідно наголосити, що Т. Шевченко у своїй творчості звертався до різних соціальних, історичних, філософських, політичних, художніх проблем та ідей, яких не порушували інші митці чи дослідники у своїй діяльності. Тобто він був чи не найпершим, хто відкрито звернув увагу всього суспільства на означені проблеми.

Однією із згаданих вище ідей постало питання Коліївщини, про яке Т. Шевченко у 1838–1839 рр. Вирішує написати велику поему. Ця проблема постійно супроводжувала митця, відволікала від створення малюнків та не давала спокою в душі. Адже образ борців-гайдамаків бере свій початок ще з дитинства Т. Шевченка. Варто сказати, що в Петербурзі поет мав доступ до багатьох творів польських та деяких інших зарубіжних авторів, у яких гайдамаки зображувалися примітивними розбійниками у нелюдській подобі та підлими злодіями. Особливо неприємно вразила Тараса повість М. Чайковського «Вернигора», згідно з якою Івана Гонту зображено як

зрадника, зарізяку, безжального убивцю рідних синів, що, мовляв, були католиками. Це було ще однією із причин, що спонукали Шевченка літературно та художньо зобразити справжній гайдамацький рух та спростувати наклепи на Коліївщину [46, с.54].

«Історичні події, що відбувалися на території України, зокрема Визвольна війна 1648–1657 рр., як національно-визвольна революція українського народу проти шляхетської Польщі, становлення української козацької держави – Війська Запорізького» [54], пізніше – Березневі статті Б. Хмельницького, за якими Правобережна Україна була повернута під владу Польщі, кривавий геноцид, що влаштувала польська шляхта для українського населення у відплату за Хмельниччину, усе це відображалося у творах Т. Шевченка і знаходила відгук у його душі.

Становище населення цього періоду було вкрай тяжке, особливо це стосувалося селян-кріпаків. Їхня праця нагадувала рабство: влітку вони працювали до 19 годин, а взимку – до 12 годин. Проте якщо денна норма не була виконана, то селянину доводилося затримуватися і її виконувати. Але окрім денної норми були й інші важкі повинності, що супроводжувалися моральним тиском та тортурами. Волелюбних українських селян зневажали та всіляко принижували і ставлення до них було відповідне – як до «бидла», що дуже важко сприймалося населенням. Проте найбільш нестерпним для українців було знущання над їхніми релігійними переконаннями та почуттями. Насадження уніатства та католицизму польською владою силоміць для асимілювання українського народу. Польська шляхта не цуралася жодних методів глумлення над релігійними почуттями українців: заїзди на конях в церкви, топтання образів копитами коней, катування священників та прававірних, вбивства у храмах тощо. Це все викликало негатив, обурення та протести з боку українського народу [10, с.206].

З початку XVIII ст. як відповідь на згадані вище події та явища на Правобережжі утворюються загони українських повстанців, що мали назву «гайдамаки», (з турецького «hajdmak» – «грабувати, наздоганяти,

переслідувати»). Гайдамаками здійснювалися напади на поміщицькі маєтки, вбивство шляхти та найзажерливіших лихварів. Вони змушені були переховуватися у ярах та лісах.

Починаючи із середини XVIII ст. відбувається поступове підпорядкування ослабленої Польщі Росією. Це сприяло виникненню опору. З лютого 1768 р. у м. Бар було створено Барську конфедерацію зі значної частини місцевої шляхти. Вона являла собою союз, який діяв у боротьбі проти московських загарбників та польського короля Станіслава Понятовського, якого шляхта сприймала за ставленика Катерини II. Мета формування Барської конфедерації була досить вагома та гідна. Проте, існував також величезний недолік цього союзу – «в Україні конфедерати поводитися гірше диких звірів – грабували, вирізали й випалювали цілі села та міста» [36, с.249].

Яскравим прикладом свавілля союзників є спалення мліївського титаря Данила Кушніра, описане в поемі Шевченка (розділ «Титар»). Український народ був на межі і вже у 1768 р. вибухнуло потужне антипольське повстання по всьому Правобережжі, воно почало називатися Коліївщина.

«Коліївщина – від слова «колій» – «той, що коле» (основною зброєю повстання були кілки). Інша, ширша назва повстання «Гайдамаччина». Гайдамаччина – збройний рух українців, спрямований проти соціального, релігійного та національного гноблення, якого вони зазнавали в Речі Посполитій. Це була боротьба проти соціального, національно-релігійного гніту на Правобережжі, де панувала польська шляхта» [39, с.23].

На чолі повстанських сил виступав Максим Залізняк. Він народився в селі Медведівка (за деякими даними, в селі Івківка), збирав митні відомості в Запоріжжі та Очакові. Другим керівником повстання був Іван Гонта. Походив він із с. Розсішок, що на той час перебувало (як і Умань) під управлінням польських магнатів Потоцьких. Гонта — козак, який згодом став сотником надвірних козаків і служив у маєтках польських шляхтичів.

Повстання почалося наприкінці травня 1768 року в районі Мотрониного монастиря (поблизу Чигирина). Війська Залізняка взяли Лебекіне, потім

Лебекіне, потім Медведівку, Заботин, Смілу, Черкаси, Корсунь, Канів, Богуслав, Лисянку і рушили на Умань. Захопивши Умань - центр католицького і правобережного союзу, вони поширили боротьбу на Київщину, Поділля, частково на Волинь, Галичину, Прикапаття.

«Повстання було настільки потужним, що змусило підняти тривогу у правлячих колах сусідніх держав. Російський уряд надав допомогу шляхетській Польщі в придушенні повсталого українського православного люду. Генерал Кречетніков по-зрадницьки схопив ватажків повстання Залізняка і Гонту» [63, с.42].

«Вирок Залізняка як російському підданому полягав у покаранні батогами, тавруванні і засланні на каторгу в Сибір, де його сліди губляться. На Гонту ж, як польського підданого, чекали більш важкі випробування: його було передано в руки шляхти, яка вчинила над ним виключно жорстоку, звірячу розправу: протягом десяти днів кат повинен був знімати шкіру з його тіла, 11-го дня відтяти обидві ноги, 12-го – руки, 13-го – вирвати серце, а 14-го – відтяти голову і пошматувати тіло так, щоб кожна частина була прибита на шибеницях 14-ти найбільших міст, де відбувалося повстання. Але нерви у ката не витримали і він стратив сотника третього дня...» [64, с.168]

Тож повстанці не здобули перемоги. Омріяна свобода так і не прийшла на територію України. Але Коліївщина закарбувалася в пам'яті народу, як і поема Шевченка "Гайдамаки" збереглася там назавжди.

За словами академіка О. Білецького, поетів, що захищали б інтереси простого населення, було достатньо і в часи Т. Шевченка і значно раніше, проте жоден із них – «ні поети чартистського руху, ні французькі поети липневої революції – не піднімалися до висоти такого гнівного, пристрасного протесту проти ладу, заснованого на експлуатації людини людиною» [13, с.129].

«Пізніше В. Шевчук підкреслив, що зневажена людська гідність, експлуатована особистість ототожнюється в поета з долею його

поневоленого народу в творах на історико-патріотичну тематику: «Гайдамаках», «Тарасовій ночі», «Холодному яру», «Великому льосі» та ін. [61, с.32].

Хоча задум написання "Гайдамаків" народився ще в 1839 році, невдовзі після звільнення з кріпацтва, поет не зміг одразу опублікувати свій твір. Вперше розділ "Галайда" був надрукований у хлівинській "Ластівці" в 1841 році, і того ж року цензор П. Корсаков нарешті дозволив його публікацію, суттєво спотворивши текст Шевченкового твору.

Т. Шевченко не слідував точному відтворенні історичних подій чи фактів. На думку І. Дзюби, поет мав іншу мету: «Тут можна говорити про дивовижну сміливість молодого поета – не тільки політичну (вся поема дихала духом народної помсти панам, духом народного повстання), а й творчу, естетичну: «неіснуючою» мовою, «мужицьким діалектом» він, який тільки недавно почав віршувати, творить поетичну візію великої історичної драми, вписуючи її в масштабні історіософські та світоглядні рефлексії» [41, с.165].

Свій інтерес до Коліївщини Т-Шевченко пояснював дитячими спогадами, особливо пристрасними розповідями діда Івана. Автор свідомо спрощує: «Прочитав я дуже небагато», зве себе обідранцем, бідкається, що не вміє писати передмови тощо. Щодо джерел для написання поеми він повідомляє: «Розказую так, як чув од старих людей, надрукованого і критикованого нічого не читав» [3, с.64].

«І.Дзюба вважає, що це літературний прийом. Насправді поет на той час уже читав «Історію Русів», «Історію Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського, «Історію Королівства Польського» Є. Бандтке, знав у рукописі працю М. Максимовича «Сказание о Колиивщине» [16, с.68].

На думку В.Шевчука, це – «літературна гра, можливо, писана не так для високоосвіченої літературної публіки, як для контролюючих очей». Дослідник наголошує на тому, що поема цілком серйозна, хоча й не без саркастичних випадів щодо тих, котрі «письменні, друковані, сонце навіть гудять», гайдамаки ж для поета – його сини, він бачить себе їхнім батьком, матері в них нема, бо

матір тут – Україна. Батьком гайдамаків себе вважає тому, що ніби народжує їх удруге у світ із поверненням слави, як орлів, а ту славу оті «письменні» «поглузують, покепкують та й кинуть під лаву» – яскравий полемічний трактат проти літератури, яка досі описувала гайдамаччину і якої поет начебто не читав.

В.Король зазначив: «Шевченко прагне українську історію не вигадати, а осмислити чи переосмислити на основі не панського, русифікованого, а властиво українського, народного бачення і розуміння. Постава цілком романтична, бо саме романтики вперше побачили народ як джерело справжніх моральних вартостей». [28, с.51].

За словами І.Дзюби, трагічні події Коліївщини стали болючим уроком, що зазнало українське населення, передусім селянство та козацтво. І це було своєрідною відплатою за несвідомість та деяку наївність українства і передусім перед ілюзіями щодо московського царизму. Ще за часів написання «Гайдамаків» Т. Шевченко починав розуміти, що політика царизму досить вдало зіграла на ворожнечі між польським та українським населенням. Цю особливість теми гайдамацького руху автор відверто не вказав, здебільшого через цензуру, але невеличкий натяк у своєму творі все ж зробив: «Попід дібровою стоять // Вози залізної тарані: // То щедрої гостинець пані. // Уміла що кому давать» [22]. Тут мова йде про зброю, що надійшла нібито потай до гайдамаків від Катерини II. Вона була великою інтриганкою та вела хитру політичну гру: з однієї сторони нібито підтримувала дисидентів, оскільки їх можна було використати проти Польщі, але з іншої – активно виступила проти коліїв, адже означене повстання також загрожувало її імперським інтересам. Саме через відсутність російського чинника трагедії поема сприймалась як суголосога загальній антипольській тенденції російської літератури, це і дало можливість появи її друком [16, с.69].

Варто зазначити, що в поемі Т.Шевченко показав себе як людину з чітким та яскраво виробленим баченням минулого України. Поет

дотримувався власних уявлень щодо Речі Посполитої та зображав її монархічною республікою зі шляхетською сваволею. Загалом твір є вирішенням суспільно-політичного питання про неможливість польсько-українського єднання. Згуртованість народу в ім'я державності є однією з головних проблем у творчості митця. До того ж, національна ідея повинна реалізовуватися з любов'ю до ближнього, із додержанням Божих заповідей. На утвердження цих вічних істин і був спрямований поетичний геній Кобзаря [57, с.15].

«Разом з тим слід наголосити: у своїх творах історичної тематики Шевченко ніколи не прагнув скрупульозно дотримуватись реальних подій минулого. Навпаки, він часто свідомо переставляв історичні факти, домислював романтичні сюжети, вплітав у свої твори легендарно-уявні моменти тощо. І це закономірно: поетичні твори – не історичні дослідження, відступи від «правди» в них цілком виправдані; історична подія чи постать використовувались поетом передусім для художніх історіософських узагальнень, служили йому символом для вираження певних творчих ідей» [58, с.7].

Наприклад, у поемі "Гайдамаки" дослідники творчості Шевченка "виявили" низку неточностей, особливо з історичної точки зору:

- в реальному житті сотник Іван Гонта мав чотири дочки і одного сина і не вбивав своїх двох синів;

- Щодо закатованих велетнів, то це сталося в Мурованому, а не у Вільчані, і це було взимку, а не влітку;

- Конфедерати не могли співати польський національний гімн "Jeszcze Polska nie zginęła". Це було пов'язано з тим, що пісня була написана пізніше;

- Час повстання - кінець травня 1768 року, а не серпень, а його тривалість - півтора місяця, а не рік.

«Але про ці історичні «неточності» поет напевне знав, і міг би при повторних прижиттєвих виданнях «Гайдамаків» внести до тексту твору необхідні зміни. Та цього він не зробив, бо його мета – передати атмосферу жахливої трагедії, в якій опинилося українське селянство й козацтво

Правобережної України, показати знування над українським народом з боку іноземних зайд – польської шляхти та єврейських підприємців» [59, с.22].

Звісно, навіть коли Шевченко у своїх епічних творах намагається дотримуватись фактів, йти за дійсністю, проте й при цьому вони, ці твори, – міфологічні епоси, а не реалістична хроніка історичних подій. Це цілком зрозуміло. Та зрозуміло й те, що в основі епічних його творінь лежать проблеми історизму, глибокої історичної візії української минувшини.

З цього приводу слід наголосити: всебічний і об'єктивний аналіз історичного змісту літературно-художніх творів Шевченка, а також наукові висновки, до яких дійшли багато вітчизняних і зарубіжних фахівців наприкінці 19-го і 20-го століть, дають підстави стверджувати, що Тарас Шевченко знав історію України, одну з органічних складових своєї багатогранної творчості, настільки ґрунтовно і глибоко, наскільки це дозволяли тогочасні загальні стандарти наукової галузі.

2.2. Моральні та фізичні протистояння між персонажами поеми: гайдамаки і конфедерати

«Т. Шевченко усвідомлює, що людина підкоряється об'єктивним законам, які існують незалежно від її волі, усвідомлює силу зовнішніх обставин. Це усвідомлення не могло не виявитись у системі художніх образів поеми. Він розуміє, що хід подій залежить не від волі окремих осіб, а від взаємодії різних суспільних сил, що стикаються між собою. Цим пояснюється те, що поведінка персонажів поеми «Гайдамаки» зумовлюється суспільно-історичними обставинами» [5, с.57].

У системі персонажів виділяються два збірні образи – гайдамаки й ляхи, які контрастно протистояти між собою. Поляки з'являються в поемі переважно на другому плані, докладно вони зображені лише в розділах «Конфедерати» й «Титар». Головний герой поеми – повсталий народ, гайдамаки. Шевченко наголошує на загальнонаціональному надкласовому

характері повстання. Повстанці романтичні гіперболізовано – переважно як цілесна могутня сила [5, с.57].

«Інтродукція поеми розповідає про політичний стан Польської держави, де зародився гайдамацький рух. Боротьба польських магнатів за владу врешті-решт призвела до втрати Польщею своєї державності. А конфедерати, які мали цю державність захищати, грабували Україну, знущалися з народу. їхні дії викликали обурення проти шляхти – гайдамаки готувалися до повстання, «ножі освятили». [57]

Одному з головних її персонажів – сироті Яремі Галайді – на цьому шляху належатиме пройти низку випробувань, щоб досягти мети – одружитися з титарівною Оксаною. Він вважає, що для цього йому треба подолати майнову і станову нерівність, що їх розділяє, і вирішує приєднатися до гайдамаків:

«Завтра вночі в Чигирині
Свячений достану.
Дасть він мені срібло-злото,
Дасть він мені славу;
Одягну тебе, обую,
Посажу, як паву,
На дзиглику, як гетьманшу,
Та й дивитись буду;
Поки не вмеру, дивитимусь» [22].

Констатуємо, отже, що доля у розумінні Яреми – це багатство, слава і щасливий шлюб. Галайда усвідомлює: заради всього цього він ладен піти навіть на вбивства. Проте згодом виявляється, що все здобуте такими великими зусиллями (визволена Оксана, гроші) не робить Ярему щасливішим. Самості, душевної гармонії герой не досягає, натомість усвідомлює, що матеріальні цінності і добробут не є визначальними у житті. Це зовнішнє, а не внутрішнє багатство. На могилі, яку гайдамаки насипали своєму ватажкові Залізняку, Галайда промовляє:

«Спочинь, батьку,

На чужому полі,
Бо на своїм нема місця,
Нема місця волі...» [22]

Доля людей, які активно заявили про себе вчинками у повстанні, також не є найкращою: вони або загинули, або повернулися до своїх домівок, або пішли «в діброву / З ножем у халяві» – побувши народними месниками, стали звичайними розбійниками. Шлях кровопролиття не привів їх ні до чого доброго. Таке прочитання поеми «Гайдамаки», гадаємо, дозволить зруйнувати погляд на Т. Шевченка як на месника, «сокирника», що склався на початку минулого століття і тримається дотепер, незважаючи на те, що науковці раз по раз роблять спроби його заперечити.

Привертає увагу ще одна постать упоємі – ватажок гайдамаків Іван Гонти. Прикметний у тій частині твору, що має назву «Гонти в Умані», потужний за емоційною напругою епізод – сотник убиває своїх дітей через те, що вони католики. Видатний історик В. Антонович у розвідці «Уманський сотник Іван Гонти (1768 р.)» писав: «Родина Гонти... складалася з його дружини, чотирьох доньок і сина». Насправді всі родичі сотника були православними, а синів-близнят він узагалі не мав [51, с.109].

О. Забужко слушно зазначає, що «історичний Гонти своїх дітей не різав, та, либонь, і не міг різати, скоро зберіг життя малолітньому синові навіть прямого ворога – уманського губернатора Младановича». [29] Виникає питання: чому ж тоді Т. Шевченко, «змушує» свого героя, якого називає «лицарем», піти на дітовбивство – жахливий і протиприродний вчинок? Аби показати, наскільки важлива присяга, дана побратимам?

Цікавим, вважаємо, є тлумачення цього епізоду О. Забужко. Вона вважає, що «всі персонажі «Гайдамаків» умовні, неповнокровні, також і в прямому сенсі слова: тут-бо оргіастичною рікою клекоче несправедливо пролита кров, у міру перебування якої «розливці» її (як писалося в козацьких судових актах) бліднуть, виблякають, затрачують не то індивідуальні, а й просто людські риси, дедалі більше вподібнюючись безтілесним демонічним тіням на тлі

«червоніючого пекла» апокаліптичного пожару. Навіть у стосунках до своїх товаришів зникає елементарна здатність до емпатичної чутливості». Дослідниця помітила, що діти Гонти не мають навіть імен, «вони католики» – і цим усе сказано. Діти стають функцією навіть для власного батька, що говорить про остаточне його знелюднення » [29, с.184].

Він бачить у двох хлопчиків, яких приводить ксьондз, не рідних людей, а ворогів, незважаючи на те, що вони не вчинили нічого, що можна було б назвати ворожим. Гонта перестає мислити і чинити так, як чинить звичайна нормальна людина, й остаточно зливається зі своєю Тінню.

Про останнє, на думку О. Забужко, свідчать наступні Шевченкові рядки, слова Гонти: «Крові мені, крові! / Шляхетської крові, бо хочеться пити, / Хочеться дивитись, як вона чорніє, / Хочеться напиться...». [29] Якщо у поемі «Сон» ми бачимо знелюднення на прикладі російських імперських можновладців, і це знелюднення виражається через уподібнення до тварин, оскотинення, то у «Гайдамаках» втрата людських рис і почуттів відбувається через демонізацію, уподібнення до упирів – бездушних мерців, які живляться людською кров'ю. О. Забужко, детально розглянувши поему у своєму дослідженні, стверджує, що Т. Шевченко все-таки вважає гайдамаків грішниками, проте їх гріх не такий, як у польського панства, конфедератів [25, с.103].

Шляхтичі є «злочинаючими», адже своїми діями вони провокують пригнічуваний народ на криваве повстання. А народні месники із ножом за халявою є носіями гріха реакційного, вторинного. Проте це не звільняє їх від відповідальності перед Богом, собою і нащадками. «Первісний замір «розкувати сестру», отже, відновити гвалтом розірвану двостатеву цілість народного тіла, геть тоне в морі крові, – не випадково й «хеппі енд» Яреми з Оксаною виявляється ілюзорним: «ввечері» (навіть не вранці, не по шлюбній ночі!) після вінчання Ярема, «щоб не сердить отамана, / Покинув Оксану: / Ляхів кінча», – зв'язаність пролитою кров'ю переважає родинний зв'язок» [22].

На мою думку, вводячи епізод страти дітей, поет хоче продемонструвати, що Гонта, як і Галайда, обрав хибний шлях до мети. Сотник відмовився від забезпеченого життя і здійснив спробу вибороти волю для народу (тому й «лицар»), але неправильно визначив своїх супротивників [68, с.167]. Гайдамаки воювали не лише з тими, хто йшов проти них зі зброєю в руках, а й з усіма людьми, які належали до «ворожих» націй чи конфесій, навіть беззбройними і цілковито беззахисними – жінками, каліками, дітьми:

«Не милують,
Карають, завзяті,
Як смерть люта, не вважають,
На літа, на вроду
Шляхтяночки й жидівочки.
Тече кров у воду.
Ні каліка, ані старий,
Ні мала дитина
Не осталась – не вблагали Лихої години» [22].

У Т. Шевченка Гонта спромігся «прочестъ все черные страницы, все незаконные дела», але «людей изведать и любить» [22], як герой поеми «Тризна», не зумів. Воюючи не з тим супротивником, сотник потрапляє в ситуацію, з якої не може вийти, не покаравши самого себе. «Ти нас ріжеш – заріж і їх: / Вони католики», [22] – говорить отаманові ксьондз-єзуїт, вказуючи на двох хлопчиків. Отже, зло, навіть скоєне з благородною метою, неодмінно повертається до того, хто його вчинив.

Конфедератів автор зображує як «грабіжників та поневолювачів: вночі до Лейби прийшли конфедерати, виламали двері, побили господаря, допитуючись, де його дочка. Корчмар хрестився та божився, що вона померла. Проте конфедерати вирішили ще морально познущатися з нього та випиналися у принижуванні Лейби, а він не мав права щось їм зауважити та змушений був коритися і догоджати їм, підливаючи горілки. А коли польські шляхтичі повечеряли та познущалися із корчмаря, то почали ще й вимагати

в нього гроші і бити, він сказав, що в нього немає «ні шеляга», а багато червонців зберігається в церкві у вільшанського титаря. Ще у титаря є гарна дочка Оксана, «як панночка». Конфедерати залишили корчмаря і поїхали у Вільшану» [56, с.138].

«Після прибуття до Вільшани у титаря засвітилось світло в усіх вікнах. Це навідалися конфедерати, – ті, хто нібито зібрався боронити волю, вони катували титаря, вимагаючи в нього гроші. Титар мовчав.

Завзята бестія! стривай!

Насипали в халяви жару...

У тім'я цвяшок закатай!

Не витерпів святої кари,

Упав сердега» [22].

Проте розправа над титарем тільки роздратовала шляхтичів і вони вирішили ще запалити церкву. У цей момент до хати вбігає Оксана та побачивши свого закатованого і вбитого батька, втрачає свідомість. Поляки були тільки раді забрати її із собою, навіть непритомну [63, с.43].

«Поляки розкошували, не знаючи, що панувати їм судилося лише один день, поки не розпочалось повстання. Коліївщина, це «пекельнеє свято», охопила всю Україну, але минув час і про неї забули. Онуки славних учасників повстання «панам жито сіють». Серед ночі берегом Дніпра йшов козак, йшов і журився, бо його серце чуло щось недобре. Він йшов не у Вільшану до коханої, а у Черкаси до ляхів, яких буде бити, коли почує сигнал до повстання (цей сигнал – треті півні). Ярема замислився над долею України, сподіваючись, що народ виборе собі незалежність і, як символ цієї незалежності, у степах України знов «блисне булава» [43, с. 291]. «Поринувши у свої думки, він і не помітив, що почалась буря:

«Там Оксана, там весело

І в сірій свитині;

А тут... а тут... що ще буде?

Може, ще загину» [22].

«Задзвонили в усі дзвони по всій Україні», і розпочався бій між гайдамаками і поляками. З бойовим покликом «Гине шляхта, гине!» «по горищах, по коморах, по льохах, усюди; всіх уклали, все забрали». У Черкаси, де діяв Залізняк, прийшов і Ярема. Там він дізнався про те, що конфедерати вбили титаря і вкрали Оксану. Ярема попросився у реєстр до Залізняка. Оскільки хлопець був сиротою і не мав прізвища, то його записали як Галайду (діал. – «бездомний блукач, бурлака»). Дали Яремі коня і, залишивши за собою палаючі Черкаси, поїхали далі, а Ярема всю дорогу мовчав – тяжко тужив за Оксаною. » [22]

Таким чином, Т. Шевченко зображає гайдамаків як визволителів українського народу від гніту та свавілля польської шляхти, що бажає вкорінитися на українських землях та асимілювати українське населення через насадження своєї віри та своїх порядків. А конфедератів митець окреслює як грабіжників, гвалтівників та вбивць, що не повинні існувати у цьому світі. І як звільнення від сваволі польської шляхти виступає Коліївщина.

2.3. Художнє втілення етичних позицій Т. Шевченка стосовно міжнаціонального конфлікту

Світоглядні погляди Т. Шевченка залишаються на сьогоднішній день найбільш дискусійними для дослідників, особливо це стосується морально-етичної складової цих поглядів. За словами Ю. Барабаша, проблема жорстокості у творах українського поета «для шевченкознавців перетворилася на правдивий головний біль. Склалася draжлива ситуація, коли проблемі помсти і насильства в “Гайдамаках” і замовчувати не можна, однак і виразних пояснень катма».

До найконтroversiйніших текстів належить поема «Гайдамаки». Довкола неї постійно точилися й досі точаться дискусії, бо поляки та євреї постійно обурюватимуться героїзацією таких призвідців «уманської різанини» чи трагедії, як Іван Гонта чи Максим Залізняк [38, с.49].

Поема «Гайдамаки» була для Т. Шевченка досить амбітним проєктом. Перший «Кобзар», що вийшов за рік до означеного твору, багатьма сприймався як обробка українського фольклору, проте Шевченкові дуже хотілося стати з найвизначнішими європейськими романтиками на один шабель і написати величну поему з історії України та показати її суспільству. Варто зауважити, що митець виражає жаль від жорстокості гайдамаків, проте його симпатії безумовно на їхньому боці:

«Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти, –
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли, –
Треба роз'єднаться!» [22]

Видання «Гайдамаків» значно відкориговувала цензура. Але з іншого боку, цензор вбачав у поемі антипольське спрямування та мав намір цим твором нагадати самим полякам про події Коліївщини 1768 року. Це було зроблено, щоб застерегти їх від повстання проти королівської влади, яка забезпечувала міжетнічний та конфесійний мир у той час. Проте, слід зауважити, що сам Шевченко навряд чи сподівався, що серед читачів його поеми знайдуться поляки. Шевченко прагнув наголосити на відродженні козацько-гайдамацької слави, про вклад гайдамаків у відродження українського народу, про яке стало забувати населення (особливо це стосується онуків колишніх гайдамаків), та нагадати українцям, хто має бути господарями на власній землі, чиє це право та чия воля [27, с.78].

У поемі гайдамаки зображуються досить жорстокими людьми, що безжально вбивають своїх ворогів незалежно від статі та віку, а самими ворогами вважають поляків і євреїв. Корчмар Лейба, в якого Ярема був наймитом, зміг швидко перебратися на гайдамаку та уникнути розправи, він був

чи не єдиним, хто вижив. У розділі «Конфедерати» Лейба змушений був рятувати свою сім'ю та кошти від конфедератів, що вдерлися до нього вночі, принижували його, били і змушували їх обслуговувати. Щоб відвести від себе біду, він наводить польських шляхтичів на вільшанського титаря, що не тільки має гарні статки, але й є батьком вродливої доньки Оксани. Отже, Лейбу можна вважати співучасником злочину конфедератів, які катували та вбили титаря і забрали з собою непритомну Оксану. «Лейба знову з'являється в розділі «Бенкет у Лисянці» як посланець Гонти і зустрічає там Ярему. Галайда розпізнає у посланцеві свого колишнього господаря та з їхньої розмови стає відомим, що його Оксана знаходиться неподалік, за словами Лейби, «В будинку... з панами... / Вся в золоті...». Ярема розуміє, що доля Оксани не є насправді такою щасливою і без дозволу Залізняка вирішує визволити свою кохану. Про це вказують заключні рядки розділу: «Ярема з Лейбою прокрались / Аж у будинок, / В самий льох; / Оксану вихопив чуть живу / Ярема з льоху та й полинув / У Лебедин...»[22].

Цим митець відкриває можливості для порозуміння між українцями та євреями. Проте слід зазначити, що дії Лейби визначаються наявним становищем у суспільстві, тиском з боку гайдамаків та з боку конфедератів і бажанням вберегти своє життя та життя своєї сім'ї. Ярема керується сліпою люттю, жадобою помсти і любов'ю до Оксани. Викравши кохану від польських шляхтичів, він відвозить її до Лебединського жіночого монастиря і через тиждень відбувається їхнє вінчання. Але на противагу любові до Оксани є почуття обов'язку перед гайдамаками, «тому вже ввечері він повертається, «щоб не сердить отамана», в гайдамацький стан і «з Залізняком / Весілля справляє / В Уманщині, на пожарах». Отже, гайдамацьке весілля зображується як бій та нещадне знищення ворогів, з якими неможливі жодні компроміси [38, с.54].

Особливо морально-етична проблема постає перед Гонтою за вбивство своїх синів-католиків та їх таємне нічне поховання. Варто відзначити, що це є найтрагічнішими сторінками поеми: синовбивство, що було спровоковане

міжконфесійним конфліктом. В люті та розпачі Гонта руйнує школу василіян, де навчалися його сини. Розділ «Гонта в Умані» постає сповненим люттю гайдамаків, що врешті обертається уже проти них самих. Жорстоке вбивство своїх дітей є насправді демонстративним та безглуздом, адже що це за війна, де українці вбивають один одного, власний народ, а ворогам залишається тільки спостерігати їхні муки совісті. Звичайно, діти спробували достукатися до батька, проте не зазнали успіху і були вбиті. Варто звернути увагу на те, що реальний Гонта не вбивав своїх синів, адже у нього були чотири доньки і один син. «А цей епізод митець перейняв із роману «Вернигора» польського письменника М. Чайковського. Чи означає це, що в певній «точці неповернення», коли народ змушений відстоювати свої права гайдамацькими методами, порозуміння неможливе? Після загибелі своїх ватажків Шевченкові гайдамаки розходяться хто куди. Про долю Яреми і Оксани немає відомостей, хоча є версія, що вони оселилися біля моря та живуть щасливо, адже старі гайдамаки співають: «А в нашого Галайди хата на помості. /Грай, море! добре, море!/ Добре буде, Галайда!» [22].

Шевченкові «Гайдамаки» – дивовижний твір, адже в ньому показано такі різні стани українського народу як народне збурення, повстання та поневолення, вони є хвилеподібними та повторюються не один раз в історії нашого народу. Сьогодні саме час, коли Україна вкотре пробуджується і дає бій ворогові. «У хрестоматійному вірші Шевченка «Мені однаково, чи буду...» є слова, які, на нашу думку, стосуються саме сьогоденного дня: «Та не однаково мені, / Як Україну злії люде / Присплять, лукаві, і в огні / Її, окраденую, збудять...». [22]

РОЗДІЛ 3. ДЖЕРЕЛА І НАСЛІДКИ ПЕРЕУСВІДОМЛЕННЯ ТАРАСОМ ШЕВЧЕНКОМ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

3.1. Зустрічі на засланні. Польські друзі Т.Шевченка

Загальновідомим є той факт, що Тарас Шевченко у період заслання відбував покарання у Оренбурзькому краї Російської імперії. Саме на засланні він отримав змогу стати знайомим з багатьма представниками польської інтелігенції – учасниками Польського повстання, захисниками свободи, прав власного народу. Поляки на засланні мали подібну долю до Шевченкової, спільна бачення проблем Російської імперії зближувало їх. Серед найбільш відомих представників польського народу, друзями Тараса Шевченка були: Б. Залеський, О. Храбчинський, Ф. Фіалковський, Л. Турно, Е. Желіговський, Т. Верненр, Е. Ольшевський, С. Доморацький та інші.

«Знайомство із З. Сераковським почалося заочно, ще коли Тарас Григорович перебував на засланні, а потім вони зустрілися в Петербурзі. Листи до Т. Шевченка З. Сераковський писав українською мовою, що до глибини душі зворушувало поета. В одному з листів-відповідей З. Сераковському від 6 квітня 1855 року Т. Шевченко писав: «Мій милий, добрий Зигмунте! Дякую тобі за твоє ласкаве, сердечне українське слово, тисячу разів дякую тобі. Радий би відповідати тим же серцю милим словом, але я так заляканий, що боюся рідного милого звуку» [67, с.25].

Варто сказати, що З. Сераковський був народженим на Волині, розумів, знав українську мову і для моральної підтримки Кобзаря намагався використовувати українську мову. Шкода, що З. Сераковський загинув в роки Січневого повстання у 1863 році [40, с.214].

Дуже особливими були дружні стосунки між Тарасом Шевченком та Броніславом Залеським. Вони мали багато спільного: обоє були борцями за волю власного народу, активними учасниками різних таємних гуртків, вмілими художниками, обоє перебували на засланні. Історія їхнього листування дозволяє нам зробити висновки про багатогранні інтереси

неординарних особистостей, котрих цікавили не лише література чи художнє мистецтво, але й суспільно-політичні проблеми.

Тарас Шевченко познайомився з Броніславом Залеським у 1849 році, під час геологічної експедиції російського офіцера О. Бутакова. Після того, як Залеський відбув заслання, та повернувся додому – саме він став головною людиною, через яку Тарас Шевченко тримав зв'язок з цивілізованим світом і саме йому було присвячено вірш «Полякам» («Ще як були ми козаками») [26, с.8].

Під час переписки в одному з листів Тарас Шевченко щиро просив Броніслава Залеського познайомити його з Е. Желіговським. Власне, Едмунд Желіговський, поет, революційний діяч, друкував власні твори під псевдонімом Антонія Сови. Кобзар писав до Залеського, що давно прагне до такого знайомства, хоче вести переписку і з Совою, водночас, польською мовою він писати не вміє, і не знає точної адреси проживання Е. Желіговського.

Дуже близьким ідеологічно, світоглядно до Тараса Шевченка був інший відомий представник польського народу – Юзеф-Богдан Залеський, поет романтик, активний учасник Листопадового повстання 1830-1831 років. Варто сказати, що Юзеф Залеський також довгий час жив на території України, чудово знав українську мову і саме цей факт зближував його з Шевченком. У листах до Б. Залеського Т. Шевченко просив надіслати йому поезії Ю.-Б. Залеського. Одержавши їх, Т. Шевченко в листі від 4.06.1854 р. щиро дякує Б. Залеському за обіцяні його власні твори й прислані твори Е. Желіговського (Антонія Сови). «Дякую тобі, мій друже милосердний! Дякую тобі за прекрасні пісні А. Сови: мені особливо сподобались із них «Два слова» і «Експромт». Якщо ти листуєшся з ним, то в кожному твоєму листі цілуй його за мене всією повнотою мого серця [21, с.69].

«У листі від 9. X. 1854 Т. Шевченко вже щиро дякує Б. Залеському за надіслані твори Ю.-Б. Залеського. «Милого Богдана, – пише він, – я одержав із сердечною вдячністю і тепер з ним не розлучаюсь, багато п'єс читаю

напам'ять, однак на серці тяжко – нікому слухати, нікому передати тієї краси, яку таїть у собі поезія, а одному тяжко носити цей надлишок піднесених божественних ідей»[62, с.58].

У цьому листі, Кобзар дякує за отримані переклади Е. Желіговського власних поетичних творів і зауважує, що переклади Антонія Сови настільки досконалі, що не поступаються оригінальним твоорам. Водночас Кобзар зауважує, що його поема «Катерина» не є настільки хорошою, щоб над її перекладом працював А. Сова: «Катерина» моя не так хороша і не так цілісна, щоб її перекладати і перекладати Сові, але він, мабуть, це краще мене знає...»[4, с.71].

У наступному листі до Б. Залеського Шевченко уклінно просить свого друга, щоб він подарував Е. Желіговському поему Кобзаря – «Варнак» та підписав її від імені автора. Варто сказати, що дружба між письменниками була продовженою і по закінченні заслання, навіть після повернення до Петербурга Тарас Шевченко досить часто зустрічався з Едмундом Желіговським і здійснював переклад деяких його поезій українською мовою.

Близький Шевченків друг на засланні Броніслав Залеський у публікації «Польські вигнанці в Оренбурзі» («Rocznik towarzystwa historyczno-literackiego w Paryżu», Paryż, 1867) описав реалії, в яких перебували політичні засланці в Окремому Оренбурзькому корпусі, зокрема самодурство і жорстокість вищих військових чинів, яким протистояли взаємодопомога і витримка поляків: «В Оренбурзі наші вигнанці зустрічалися ще з іншими засланцями. Прибуло туди декілька росіян за справу Петрашевського, був Шевченко, про якого я згадував» [15, с.384].

З ними швидко приходили до порозуміння. «Шевченко, онук одного з гайдамаків, що носив у гарячій крові ненависть до польської шляхти, що мав про удільну малоруську непідлеглість, там помирився з Польщею, писав вірш до приятеля ляха і позбувся багатьох давніх помилкових понять, а нашим братам дав зрозуміти всю прекрасну, щирі і поетичну

сторону руського люду». [38] Залеський тут має на увазі примирливий Шевченків вірш «Полякам» (1847).

У книжці іншого політичного засланця Якуба Гордона (справжнє ім'я – Максиміліан Ятовт) «*Sołdat, czyli Sześć lat w Orenburgu i Uralsku*» (1865) кілька сторінок присвячено переказу біографії Шевченка. Мемуарист коротко зустрічався з ним, коли той прямував на нове місце заслання в Новопетровському укріпленні: «У 1850 році Шевченко переїздив через Уральськ на нове заморське вигнання. Я довго розмовляв з ним про різне. Не любив ляхів, не терпів москалів, і анітрохи не приховував цього. Незалежна Україна була ідеалом його мрій, а революція – шляхом для досягнення цих прагнень; можна сказати, що дивився на світ через червоні окуляри. ...Величезне поєднання двох протилежних начал – любові й ненависті! Творча й руйнівна сила змішались, сплелись в одне в душі Тараса і прирекли його на нещасне існування» [62, с.48].

Як бачимо, оцінки мемуаристів щодо Шевченкового ставлення до поляків часом істотно різняться. Але друзі українського поета мали певність, що в нього не було жодної національної упередженості, йшлося радше про історичні кривди, які потребували дискусій та осмислення.

Оренбурзький співвигнанець Тараса Шевченка Ян Станевіч зауважував («*Wspomnienia o Zygmuncie Sierakowskim naczelnym wodzu Powstania Styczniowego na Litwie i Żmudzi*», Kowno, 1939), що поета страшенно гнітило заслання: «Він був набагато старший за нас, а виглядав ще старшим. Були, однак, часи, коли він оживав, розповідав тоді свої пригоди, співав малоросійських пісень і був дуже приємним співрозмовником. У ньому не було й сліду національної ненависті до поляків, і нас дуже дивувало, що у своїх віршах він завжди різко говорив про «ляхів» [32, с.17].

«Серед них він мав багато друзів, а серед вигнанців особливо любив і шанував Броніслава [Залеського]. ...Спільні демократичні погляди і спільна доля поєднали його з польськими засланцями. Він завжди говорив, що у Польщі та України є один спільний ворог – москаль». Згодом Станевіч часто

писав Шевченкові на Мангишлак (листи не знайдено), про що той не раз згадував у кореспонденціях до польських друзів.

Варто сказати, що у 1869 році, Тарас Шевченко присвячує вірш Едмунду Желіговському, він так і називається: «Подражаніє Едуарду Сові». Ця ініціатива знайшла відповідь – і у боргу Е. Желіговський не залишився. Запис у його щоденнику свідчить, що Желіговський та його друг – Калинецький написали прекрасні вірші, присвячені Тарасові Шевченку, а саме: «До брата Тараса» (Желіговський – польською мовою), та «Забіліли сніги» (пісня без рими, українською мовою авторства Калинецького) «До брата Тараса Шевченка», а Калинецький – українську пісню без рими «Забіліли сніги...»[47, с.25].

Творчість Тараса Шевченка, та його особистість була у пошані випускника Житомирської чоловічої гімназії – Томаша Зброжека. Вони познайомилися у 1857 році в Астрахані. Власне, в листі до Шевченка Зброжек стверджує, що саме перебування Шевченка серед засланих, робить Зброжека щасливим і він дуже пишається та цінує дружбу з Шевченком. «О, стократ, стократ благословляю той дорогий день, у який небо дозволило мені особисто познайомитись з тобою, щирий і безстрашний оповіснику слова правди. Хай же ці кілька слів нагадують тобі – поету-художникові – глибоку повагу до тебе Томаша Зброжека. У Польщі твори Т. Шевченка перекладали Е. Ожешко, В. Сирокомля, Г.Баттаглія та ін. » [38]

Таким чином, можемо зробити висновок, що уряд Російської імперії відправляючи Шевченка у заслання, сподівався змусити його замовкнути, але прорахувався. В далекій Оренбурзькій фортеці Шевченко познайомився з відомим революціонерами, знайшов справжніх щирих друзів серед поляків і зумів поширити свою поезію не територію центральної Європи. Вже з середини 60-их років XIX століття поезія Тараса Шевченка перекладають на сербську, болгарську, словацьку, чеську та інші мови.

3.2. Вірш «Полякам» («Ще як були ми козаками») як маніфестація змін?

Досвід минулих поколінь, сконцентрований в історії нації, не може бути предметом часових спекуляцій. Спроба підправлення чи переінакшення історичної правди заради певних політичних моментів чи персон робить українську історію недостовірною та міфічною.

Співіснування сусідніх народів – українського та польського – можна розглядати з різних сторін, тим більше їх понад тисячолітню історію. З однієї сторони – це культурна взаємодія, економічна співпраця, боротьба проти спільних ворогів, з іншої – воєнні дії між сусідськими народами, релігійні протиборства, культурний антагонізм. Відносини між Польщею та Україною в той період були досить суперечливими і неоднозначними, на них впливали відсутність кордонів, політичний та соціальний устрій обох держав та вплив зовнішніх чинників у їхній розвиток. Варто зауважити, що минуле цілком об'єктивно не тільки об'єднує, а й роз'єднує наші народи [26, с.9].

«Правда, Кобзар не почав сприймати Польщу як «свою» державу. Хоча тоді в нього з'явилося розуміння, що колись поляки й українці знаходили спільну мову в межах одного державного організму. Боротьба ж українців проти Речі Посполитої призвела до її руйнації. Однак у результаті цього були «роздавлені» й українці. Зрештою, цим скористалися росіяни. Про це Шевченко прямо не писав, але це розумів. Принаймні таке розуміння прочитується в контексті твору «І мертвим, і живим...» [52, с.401].

Подальший розвиток ці ідеї отримали у вірші «До поляків», написаному після арешту Шевченка. Такого ж дружнього посилу до росіян пан Кобзар не має. Вірш «До поляків» у певному розумінні є програмним твором, зверненим до представників народу, в яких Шевченко бачив союзників українців. На початку твору поет ідилічно змальовує співіснування двох народів:

«Ще як були ми козаками,

А унії не чуть було,
Отам-то весело жилось!
Братались з вольними ляхами,
Пишались вольними степами,
В садах кохалися, цвіли,
Неначе лілії, дівчата,
Пишалася синами мати,
Синами вольними...» [22]

Насправді ці рядки надто романтизовані, адже селянське життя було вкрай тяжке: постійні повинності, кріпацтво, зовнішня загроза тощо. Це все негативно позначалося на населенні, а пізніше воно змушене було тікати з чорноземів Середнього Подніпров'я на болотисте Полісся [52, с.407].

Слід особливо звернути увагу на події другої половини XVI ст., як ключового моменту в україно-польських відносинах. Звичайно, історичні події потрібно сприймати комплексно та не забувати що їм передувало (перша половина XVI ст.— «Темні віки») та до яких наслідків призвело в першій половині XVII ст. — епоха добре відома у вітчизняних і польських джерелах. Загалом означений період є підґрунтям для усвідомлення епохи Першої української революції, яка закарбувалася у пам'яті поляків та українців зовсім по-різному.

Однак цей «тихий рай», що згадано у вірші, «на думку Шевченка, був знищений ксьондзами-католиками, які хотіли нав'язати українцям свою віру. Загалом можна погодитися з Кобзарем, що релігійний чинник став одним із найважливіших у розділенні поляків та українців. Також Кобзар натякає і на чинник соціальний — зажерливість польських магнатів» [26, с.9].

З погляду митця ми бачимо наступне:

«Росли,
Росли сини і веселили
Старії скорбнії літа...
Аж поки іменем Христа

Прийшли ксьондзи і запалили
Наш тихий рай. І розлили
Широке море слъоз і крові,
А сирот іменем Христовим
Замордували, розп'яли...
Поникли голови козачі,
Неначе стоптана трава.
Україна плаче, стогне-плаче!
За головою голова
Додолу пада. Кат лютує,
А ксьондз скаженим язиком
Кричить: «Tedeum! Алілуя!..» [22]

Прочитавши ці рядки, католики чи іудеї, тобто поляки чи євреї, не будуть сприймати їх однаково із українцями, адже з огляду на їхню історію XVII ст. можна побачити зворотнє явище – сплюндровані костьоли і поруйновані синагоги. Релігія у всі часи була засобом самоідентифікації не тільки окремо взятої людини, але й певної нації, що відрізняло народи один від одного, було чимось своїм та сакральним. Натомість чужа релігія, храми, священники виглядали ворожими та саме проти них часто було спрямовано все невдоволення, обурення та гнів поневоленого народу [37, с.71].

Тарас Шевченко також був віруючою людиною. Він, як і інше поневолене населення, прагнув вихлюпнути на ксьондзів те обурення, яке сформувалося в народних масах та викликалося у його предків зовсім іншими причинами –соціальними та економічними. Проте, митець не був науковцем та не міг простежити причини невдоволення та тих процесів, які відбувалися по всій території Східної Європи і відомі під назвою «другого закріпачення». Він обурювався тим, що «сини вольнії» низводилися до стану свійської худоби – бидла. Він гаряче співчував тій визвольній

боротьбі, яку покріпачені козаки й селяни вели проти гнобителів під проводом своїх гетьманів [52, с.409].

Та поет був генієм, отож міг робити неспростовні висновки, хоч не мав для їх обґрунтування достатнього історичного матеріалу. Тому він не звинувачував народ сусідньої країни у кривдах, завданих українцям. Вірш завершується іншою тональністю:

«Отак-то, ляше, друже, брате!
Неситії ксьондзи, магнати
Нас порізнили, розвели,
А ми б і досі так жили.
Подай же руку козакові
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай» [22].

«Інтуїтивно Шевченко відчував, що саме поляки в майбутньому стануть нашими союзниками і подадуть нам руку. Здається, зараз настав цей час. Давайте пригадаємо: поляки першими визнали нашу незалежність; завжди сприяли нам у наших євроінтеграційних змаганнях; під час недавніх подій, коли Майдан повстав проти режиму Януковича, вони найбільше допомагали демократичним силам України, а також зараз, коли Росія демонструє щодо України агресивні наміри, поляки роблять все від них залежне, аби допомогти нашій державі. Позиція Польщі й поляків не йде в ніяке порівняння з позицією Росії, яку в нас дехто за інерцією ладний вважати «братньою державою». Чого вартує це «братерство», показали останні події» [26, с.10].

Водночас ці події підтвердили те, що Шевченко показав у своїй творчості, визнаючи поляків справжніми братами українців. Історія часто приписувала їм боротьбу та опір, але ніщо не стоїть на місці, і між нашими народами можливі дружба та братерство.

ВИСНОВКИ

Опрацювавши дослідницькі джерела та твори Тараса Шевченка, ми прийшли до наступних висновків:

Тарас Григорович Шевченко мав неабияке відношення до Польщі, більше того, в окремий період свого життя він жив у Вільні – на той час це місто мало вигляд, класичного польського, а не литовського чи російського міст. Саме у Вільні Шевченко був свідком збройних сутичок повсталих. Коли майбутній письменник був переведений до Петербургу, то він вже частково знав, розумів польську мову і міг нею писати.

Саме зацікавленість польською культурою, історією призвела до того, що після написання кількох своїх балад, поезій та поеми «Катерина», у 1839 році Шевченко розпочинає роботу над історичною поемою «Гайдамаки». В основу сюжету лягли події 1768 року – виступ українських селян проти панування та утисків польської шляхти. Варто зауважити, що аналіз джерел, котрі були використані Шевченком при написанні поеми, дає змогу стверджувати, що сюжет поет розвивав спираючись не лише на матеріали української народної традиції чи роботи російських істориків, публіцистів, але й на твори польських діячів: Северина Гощинського – твір «Канівський замок», Міхала Чайковського – «Вернигора» та польського історика Самуеля Бандтке.

Яскравим прикладом візії Шевченка на спільну польсько-українську історію є незавершена робота – «Микита Гайдай», уривок з неї було опубліковано у 1842 році. Більше того, щоб ввести в оману царську цензуру Шевченко думки, заклики до боротьби, що були характерні для його сучасників, «одягнув у шати XVII сторіччя». Твір розповідає про посла Хмельницького – сотника Микиту, котрий, виконуючи прохання Хмельницького, відвідує Варшаву і при дворі короля Владислава переконує шляхту та магнатів у тому, що вони мусять підтримати прагнення козаків та українського народу до свободи, незалежності, бо інакше обом народам загрожує фізичне знищення.

Важливо зазначити, що створення Шевченком "Гайдамаків" мало на меті довести існування польської поетичної традиції, яка розробляла цю тему. Однак політичні твори Адама Міцкевича були безпосереднім джерелом натхнення для сучасних українських поетів, коли вони змальовували нещастя своєї країни. Адже обох поетів об'єднувала спільна ненависть до московського царського режиму. Ярослав Гординський у ґрунтовному науковому дослідженні "Про Шевченка і Красінського" переконливо засвідчив, що, незважаючи на очевидні відмінності між їхнім аристократичним і селянським походженням, ми можемо побачити безліч спільних мотивів у художній творчості обох поетів. Найбільше вплинула на Тараса Григоровича поема Зигмунта Красінського «Світанок», яка була анонімно опублікована у 1843 році в Парижі. Саме вона стала джерелом натхнення для суспільно-політичної творчості Шевченка. Навіть відомо, що Шевченко деякі вірші Зигмунта Красінського знав напам'ять.

Саме поема «Гайдамаки» є відображенням тогочасного світогляду та переконань митця. Соціально-політичне та економічне становище народів призвело до початку Коліївщини, де стали по обидва боки гайдамаки та конфедерати. Їхнє протистояння відзначається особливою жорстокістю. В цьому творі конфедерати, або іншими словами озброєна польська шляхта, зображені як загарбники, грабіжники, гвалтівники та вбивці. Не можна сказати, що гайдамаки були менш жорстокими у творі, проте симпатія Т. Шевченка все ж таки перебувала на їхньому боці.

У період життя у засланні Шевченко зближується з цілою польською колонією Оренбурга. Найближчими друзями українського поета були Броніслав Залеський, Зигмунд Сераковський, Ян Станкевич, Людвік Турно, ксьондз Міхал Зельонка та Аркадій Венжиновський, про що свідчить Михайло Лазаревський – товариш Шевченка, українець за походженням, котрий був чиновником в Оренбурзі.

Від тісної співпраці із польськими знайомими та друзями змінюється і ставлення митця до польського народу: на перший план виступає спільна

діяльність українського та польського населення, а події минулих днів відходять на другий план. Зокрема це гарно простежується у вірші «Полякам», де польське населення виступає друзями.

Зауважимо, що досить часто і зараз можна зустріти тези, мовляв поляки використовували авторитет та наївність Шевченка. Така традиція була започаткована ще сучасниками великого генія, та першими біографами Кобзаря. Відносини між поляками та поетом, а також його візії польської держави представлялися як використання авторитету Шевченка для певних польських цілей: очевидно, його польські друзі вважали, що Шевченко був "підступно втягнутий" у їхню справу. Однак заради об'єктивності слід зазначити, що деякі польські голоси не сприяли об'єктивному розгляду стосунків Шевченка з поляками. Одні говорили про нього як про очільника гайдамацького руху, а інші, досить нелогічно, стверджували, що саме польський письменник вперше зробив Шевченка відомим.

Важливим фактом є те, що у творчому доробку Шевченка є також і частини польської культури. Він не боявся тіні темного минулого, вірив у краще майбутнє, був справжнім служителем людству і намагався на цьому будувати майбутні відносини між двома спорідненими, але ворогуючими народами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевченка. *Слово і час*. 2004. № 3. С. 15–37.
2. Барабаш Ю. Я. Тарас Шевченко: імператив України : історіо- й націософська парадигма. Київ : Києво-Могилян. акад. 2004. 181 с.
3. Бернштейн М.Д. До історії тексту «Гайдамаки». *Радянське літературознавство*. 1968. № 7. С. 62–65.
4. Бойцун І. Є. Історія української літератури (40-60-ті роки ХІХ століття) : методичні рекомендації до практичних занять. Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ. 2017. 168 с.
5. Бондаренко А. Образ народного співця в поемі Т. Шевченка «Гайдамаки». *Радянське літературознавство*. 1969. № 5. С. 55–62.
6. Бородін В.С. До історії першодруку поеми Шевченка "Гайдамаки" [1842]. *Зб. пр. шістнадцятій наук. Шевченків. конференції*. Київ. 1969. С. 45–53.
7. Боронь О. Історичний простір у поемі «Гайдамаки». *Тарас Шевченко. Текст і контекст. Гайдамаки*. Черкаси: Брама-Україна. 2011. С. 191–193.
8. Бучинський Д. Християнсько-філософська думка Тараса Шевченка. *Хроніка*. 2000. № 39–40. С. 551–562.
9. Головченко Т. Поетика національно-історичної істини в поезії Тараса Шевченка: (Історичні погляди Т. Шевченка). *Вітчизна*. 2003. № 3–4. С. 132–136.
10. Горобець В. Й. Ще раз про поему «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка та «гайдамаччину» в Україні ХVІІІ століття. *Шевченкознавчі студії : зб. наук. пр.* Київ. 2003. Вип. 5. С. 205–210.
11. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і критика. Київ: Критика, 2013. 360 с.

12. Грищенко І. Образ поляка в поезії Тараса Шевченка та в українській народній прозі. *Шевченкознавчі студії* : зб. наук. пр. Київ. 2011. Вип. 14. С. 154–160.
13. Гуслистий К. Коліїщина в творах Шевченка. Пам'яті Т. Г. Шевченка: Зб. ст. до 125-ліття з дня народження: 1814–1939 / редкол.: С. М. Белоусов (відп. Ред.) та ін.; Акад. наук УРСР. Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1939. С. 121–157.
14. Дем'янчук Г. Народно-краєзнавче підґрунтя поеми «Гайдамаки». *Тарас Шевченко і сучасність* : зб. матеріалів і тез міжнар. наук.–теорет. конф., 21 трав. 1996 р. Рівне, 1996. С. 34–37.
15. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2008. 720 с.
16. Дзюба І. Шевченкові «Гайдамаки»: з відстані часу. *Сучасність*. 2004. № 6. С. 67–92.
17. Дроздова Т. О. «Етичний ідеал у творчості Т. Г. Шевченкам». Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Київ, 2009 р.
18. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ: АТ «Обереги», 1994. 456 с
19. Задорожна Л. М. Імператив історії у Шевченкових «Гайдамаках» та чинник сприйняття його сьогодні. *Шевченкознавчі студії* : зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 16 С. 9–19.
20. Задорожна Л. М. Історична концепція Т. Шевченка в поемі «Гайдамаки». *Вісн. Київ. ун-ту. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київ, 1995. Вип. 3. С. 22–28.
21. Зборовська Н. Без давніх комплексів і стереотипів. *Слово і час*. 1997. № 3. С. 23–26.
22. Звольський В. Минуле українського народу та його значення у поетичній творчості Тараса Шевченка. *Сучасність*. 2006. № 3. С. 66–91.

23. Зібрання творів Т. Шевченка. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev.htm>. (дата звернення: 21.12.2022).
24. Калита О. «Свій» і «чужий»: лінгвістичний аспект концептів у поемі Тараса Шевченка «Гайдамаки». *Дивослово*. 2017. № 5. С. 34–37.
25. Кейда Ф. Художня концепція гайдамаччини у польській літературі XIX ст. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2001. № 5. С. 44–47.
26. Козій Д. Етичний парадокс у поемі «Гайдамаки». *Глибинний етос: нариси з літератури і філософії*. Торонто; Нью Йорк; Париж; Сідней, 1984. С. 100–105.
27. Колесник В. «Ще як були ми козаками...»: до історії створення поезії «Полякам». *Українська мова та література*. 2004. № 9. С. 8–10.
28. Колотило Т. Гайдамацька Коліївщина і Шевченкова поема: урок історії українського народу XVIII ст. та його тлумачення. *Київська старовина*. 2005. № 2. С. 75–80.
29. Крементуло В. Коліївщина у творчості польських романтиків «української школи»: М. Чайковського («Вернигора»), С. Гоцинського («Канівський замок») і «Гайдамаки» Т. Шевченка. *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*. 2006. № 5/6. С. 48–56.
30. Масенко Л. Чому загинули Гонтині діти?: [дискурс насильства у творчості Тараса Шевченка]. *Українська мова та література*. 2001. № 4(137). С. 180–190.
31. Марченко М. Відображення історії українського народу в творчості Т. Г. Шевченка. *Ейдос*. 2009. Вип. 3. С. 377–380.
32. Навроцький Б. «Гайдамаки» Тараса Шевченка: Джерела. Стиль. Композиція. Харків: Державне видавництво України, 1928. 398 с.
33. Наливайко Д. Шевченко, романтизм, націоналізм. *Слово і Час*. 2006. № 3. С. 3–20.

34. Наум М. Ю. Громадянська позиція Т. Г. Шевченка: (на матеріалах поеми «Гайдамаки»). *Т. Г. Шевченко – поет, революціонер, мислитель : тези доп. і повідомл. обл. наук.–теорет. конф.* Івано–Франківськ, 1989. С. 19–21.
35. Наумова Н. Візія Коліївщини в польській літературі та поема Тараса Шевченка «Гайдамаки». *Вітчизна*. 2008. № 9/10. С. 151–155.
36. Нахлік Є. Із спостережень над поемою «Гайдамаки». *Слово і час*. 1998. №. 6. С. 36–41.
37. Нахлік Є. Із спостережень над поемою «Гайдамаки». *Тарас Шевченко. Текст і контекст. Гайдамаки*. Черкаси: Брама-Україна, 2011. С. 243–272.
38. Нахлік Є. К. Проблема історіософічності Шевченкової поезії. *Шевченко. Франко. Стефаник : матеріали Міжнар. наук. конф.* Івано–Франківськ, 2002. С. 62–78.
39. Нахлік Є. Шевченкове трактування проблеми зла. *Київська старовина*. 2002. № 5. С. 48–61.
40. Неділько Г. Я. Поема «Гайдамаки». *Література в школі*. 1961. № 2. С. 21–28.
41. Нестеренко Л. Українська історія у творчості Т. Г. Шевченка. *Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 2014 р.* Київ, 2014. С. 213–216.
42. Огоновський О. Гайдамаки: Поема Тараса Шевченка. *Студіум. Правда*. 1879. № 3. С. 164–174.
43. Огоновський О. Гайдамаки: Поема Тараса Шевченка. *Студіум. Правда*. 1879. № 4. С. 214–229.
44. Огоновський О. Гайдамаки: Поема Тараса Шевченка. *Студіум. Правда*. 1879. № 5. С. 286–296.
45. Огоновський О. Гайдамаки: Поема Тараса Шевченка. *Студіум. Правда*. 1879. № 6. С. 351–357.

46. Омельченко І. «Сини мої, гайдамаки...»: Гуманістичний зміст Шевченкової поеми «Гайдамаки». *Дивослово*. 2007. № 9. С. 23–29.
47. Осадчук І. Історична основа поеми «Гайдамаки» Тараса Шевченка. *Літературознавчі студії*. Вінниця, 2011. Вип. 6. С. 53–59.
48. Охримович Ю. Політичний світогляд Т. Шевченка. *Київська старовина*. 1994. № 2. С. 20–27.
49. Петров В. Тарас Шевченко як поет нації. *Хроніка–2000. Зарубіжне шевченкознавство (з матеріалів УВАН)*. Ч. 1. 2011. Вип. 3 (85). С. 43–62.
50. Пустова Ф. Художнє втілення теми відродження незалежної України у творчості Т. Шевченка. *Тарас Шевченко і сучасність : зб. матеріалів і тез міжнар. наук.-теорет. конф., 21 трав. 1996 р.* Рівне, 1996. С. 12–15.
51. Ребро П. Козацькі гени Великого Кобзаря. *Запорізька правда*. 2004. 11 берез. С. 7.
52. Романець О. З коментарів до поеми «Гайдамаки». *Зб. пр. двадцять четвертої наук. Шевченків. конференції*. Київ, 1982. С. 106–113.
53. Романишин О. Історичні погляди Т. Г. Шевченка. *Визвольний шлях*. 1989. № 4. С. 400–414.
54. Руденко О. І. Історія України у творчості Т. Г. Шевченка. *Шкільна бібліотека*. 2005. № 2. С. 25–31.
55. Сегеда О. С. Коліївщина в творчості Т. Шевченка та польських романтиків. *Шевченкознавчі студії : зб. наук. пр.* Київ, 2005. Вип. 7. С. 79–81.
56. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко про боротьбу українського народу за своє соціальне і національне визволення в XVIII ст. *Історичні погляди Т. Г. Шевченка*. Київ, 1964. С. 127–153.
57. Сліпушко, О. Героїчний чин у поемі Тараса Шевченка «Гайдамаки». *Шевченкознавчі студії : зб. наук. пр.* Київ, 2014. Вип. 17. С. 136–146.
58. Слоньовська О. Білі плями Шевченкових «Гайдамаків». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 3. С. 12–16.

59. Слоньовська О. Білі плями Шевченкових «Гайдамаків». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 4. С. 4-8.
60. Слоньовська О. «Гайдамаки – не воїни?» (питання жанру, історичної концепції, змісту, основних колізій та нового прочитання «Гайдамаків» Т. Шевченка). *Етнос і культура*. 2013-2014. № 10-11. С. 15-28.
61. Слоньовська О. Історична концепція «Гайдамаків» Тараса Шевченка. *Дивослово*. 1997. № 12. С. 26–30.
62. Смілянська В. Л. «Гайдамаки»: [героїчна епопея нац.-іст. змісту]. *Шевченківська енциклопедія : у 6 т.* Київ, 2012. Т. 2. С. 27–37.
63. Филипович П. П. Шевченкознавчі студії. Черкаси: Брама, 2002. 219 с.
64. Чалий Д.В. До питання про жанрову природу поеми «Гайдамаки». *Радянське літературознавство*. 1975. № 3. С. 40–47.
65. Чухліб Т. Хто вони гайдамаки – козаки, бомжі чи вурдалаки? *Сучасність*. 2010. № 3. С. 163–193.
66. Шпитковський І. «Гайдамаки» Шевченка як пам'ятка Коліївщини. *Збірник пам'яток Шевченка (1814–1914)*. Київ, : Друкарня 2-ї Артїлі, Володимирська, 43. 1915. С. 48–82.
67. Яблонська О. «Гайдамаки» Т. Шевченка: внутрішня свобода, національна історія, християнська традиція. *Тарас Шевченко і народна культура : зб. пр. Міжнар. (35-ої) наук. Шевченків. конф., 20–22 квіт. 2004 р. : 190-річчю з дня народж. Т. Г. Шевченка присвяч.* Черкаси, 2004. Кн. 2. С. 13–20.
68. Яременко В. До проблеми історіософії Тараса Шевченка: методологічні підходи. *Слово і час*. 2007. № 3. С. 19–27.
69. Яременко В. Історіософський зміст Шевченкових «Гайдамаків» (до 170-річчя виходу поеми). *Історичний журнал*. 2011. № 2. С. 159–179.